

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ (1841 - 1895)

Тепер, коли відбувається хоч і запізнілий у часі, але закономірний процес переоцінки цінностей, ми повертаємо собі забуті імена вчених, письменників, державних діячів. Багатьох із них (особливо молоде покоління) відкриваємо для себе вперше. Михайла Петровича Драгоманова, відомого історика, фольклориста, літературознавця, громадського діяча це не стосується. Про нього написані наукові дослідження, видавалися його твори. Серед дослідників, які писали про життєвий шлях і творчість Михайла Петровича – М.Возняк, К.Студинський, Д.Заславський, В.Лукаренко, В.Сарбей, М.Супруненко, В.Дмитриченко, О.Мазурок, В.Задорожний та ін. Було б несправедливо з нашого боку розцінювати всі ці дослідження як фальсифікацію драгоманівської творчості, бо переважна більшість з них об'єктивно висвітлювала багатогранну діяльність вченого. Та вся справа в тому, що більшість досліджень, видана в 30-70-х роках, після чого почався період забуття Драгоманова, який закінчується тільки в наш час. На наших очах відбувається процес повернення до нас Михайла Драгоманова, людини неординарної і високоосвіченої, і ми повинні зробити все, що від нас залежить, щоб показати його таким, яким він був, без традиційних ідеологічних домішок.

Що стосується видань праць Михайла Драгоманова, то в радянський час побачив світ двотомник "Літературно-публіцистичні праці"(К., 1970), а нещодавно "Наукова думка" видала досить великий за обсягом його том "Вибраного".

Михайло Драгоманов народився у м.Галячі на Полтавщині в сім'ї збіднілого поміщика. Після закінчення історико-філологічного факультету Київського університету (1863) викладав географію в київських гімназіях. Потім повернувся в університет, де вів курс загальної історії. Свою наукову і педагогічну діяльність у вузі (1864-1875) М.П.Драгоманов присвятив, в основному, проблемам історії стародавнього

світу.

Після звільнення з університету за політичну "неблагонадійність" (1875) вчений залишив Україну. Спочатку він жив у Швейцарії, потім - у Болгарії. У 1889 р. М.П.Драгоманов став професором Софійського університету. На цій посаді він перебував до самої смерті (2 липня 1895 р.).

Михайло Драгоманов мало написав про Закарпаття. Однак його листи та листи знайомих свідчать про те, що він приділяв багато уваги питанню духовного відродження краю (Задорожний В., Мазурок О., Шульга І. Зоря незгасна.-Ужгород, 1986.-С.81). М.П.Драгоманов мав добрі стосунки з окремими представниками закарпатської інтелігенції. Вже під час перших відвідин Закарпаття (1875) він зустрічався в Мукачеві з ігуменом монастиря А.Ф.Кралицьким. В Ужгороді вчений побував у редактора газети "Карпат" М.Ю.Гомичкова, а в Пряшеві познайомився у греко-католицькому єпископаті з каноніком Ладомирцьким (Ладомирським). Ігумену Михайло Драгоманов передав твори українських та російських письменників, а також пісні М.В.Лисенка. Редактор "Карпата" просив дослідника написати кілька статей про те, "що робити угорським руським". Це прохання було виконано. Незабаром у газеті була надрукована стаття про дослідження народної словесності в Росії і відозва до "угорських русинів" з проханням збирати "пісні й казки свого народу".

Після від'їзду за кордон (1876 р.) М.П.Драгоманов продовжував підтримувати зв'язки із закарпатськими інтелігентами. Його кур'єри (лікар з-під Кременчука Олександр Черепихін та ін.) мали зустрічі з І.Дулішковичем, А.Ф.Кралицьким, І.І.Раковським, греко-католицьким вчителем Ю.Кішем, вихованцями Ужгородської духовної семінарії М.Бачинським, Т.Матіашем та ін. М.П.Драгоманов продовжував цікавитися життям народу на Закарпатті, передавав твори І.С.Тургенева, Ф.М.Решетнікова, М.І.Костомарова, Т.Г.Шевченка, Марка Вовчка, І.С.Нечуя-Левицького, Ю.А.Федьковича та ін., запитував про відгуки на прочитані книги.

Велику увагу приділяв М.П.Драгоманов питанням становища селян та освіти на Закарпатті. Його кур'єри повинні були збирати дані про кількість землі, що належала селянам, розмір податків, які вони сплачували. Вчений також цікавився станом шкіл в краї, числом учнів у них (у т.ч. вихідців із низів), забезпеченням підручниками, умовами праці вчителів...Просив адреси педагогів, щоб висилати їм літературу. Радів з того факту, що закарпатці почали "співати пісні Лисенка й читати книжки українські".

Значний інтерес викликало у М.П.Драгоманова вивчення усної народної творчості. Він постійно просив своїх знайомих закарпатців (А.Ф.Кралицького, семінаристів, у яких "ширості багато і почуття народності безперечно" тощо) записувати народні пісні, спогади, казки, прислів'я...

У 1875 р. М.П.Драгоманов відвідав також і Буковину. У нього склалися дружні взаємовідносини з Ю.Федьковичем. Того ж року у Києві було видано "Повісті" Осипа Федьковича, передне слово до яких написав М.Драгоманов. Останній виступав не тільки як літературний критик, але й активний пропагандист творчості "буковинського соловія". До речі, згадані "Повісті" М.Драгоманов передав І.Тургенєву, який відзначив, що тільки тут "б'ється ключ живої води" і переклав окремі з них на російську мову. За словами М.Драгоманова, Ю.Федькович "вільно пішов по дорозі української літератури і мови". Саме тому твори письменника були зрозумілі для простого населення і користувалися великою популярністю.

М.Драгоманов мав добрі стосунки з мовознавцем і педагогом, визначним громадсько-політичним діячем, професором Чернівецького університету С.Смаль-Стоцьким. Їх об'єднували, передусім, проблеми розвитку мови, вивчення та відродження української культури.

М.Драгоманов співробітничав з редакцією газети "Буковина", друкуєчи на її сторінках публіцистичні статті, замітки тощо. Зокрема, у 1893 р. газетою були надруковані відомі "Листи на Наддніпрянську

Україну".

Велику увагу приділяв М. Драгоманов питанням розвитку освіти, науки та культури на західноукраїнських землях. Він з радістю вітав відкриття у 1875 р. Чернівецького університету, будучи впевненим, що це сприятиме піднесенню культурного рівня населення Буковини. Хоча, необхідно констатувати, що на перших порах свого існування цей університет був, фактично, німецьким. Автори колективної монографії "Північна Буковина: її минуле і сучасне" (Ужгород, 1969) відзначали: "Австрійські власті чинили всілякі перешкоди вступу до університету української молоді. В 1900 році українці в університеті становили 8 процентів (35 чоловік) від загальної кількості студентів. І це були головним чином синки багатіїв. Видатки на освіту однієї людини на Буковині були в 4 рази менші, ніж в корінних австрійських землях. У 1912 році діти українців становили лише 14,5 процента усіх учнів, хоч українці становили більшість населення краю" (С. 60). М. Драгоманов доручив Ганні Павлик розповсюджувати українську літературу в Чернівцях.

Вплив М. Драгоманова на розвиток суспільно-політичного і культурного життя Буковини та Закарпаття, його внесок у зміцнення контактів з місцевою інтелігенцією та сприяння пробудженню національної самосвідомості населення згаданих регіонів мають важливе значення і вимагають подальшого ґрунтовного дослідження. Ми ж тільки зупинимось на "закарпатській тематиці" у літературній спадщині Михайла Драгоманова.

Її вивчення дає нам можливість стверджувати, що відомий український вчений розробив власну наукову концепцію, в якій важливе місце відводиться історії і культурі нашого краю.

Основні свої думки М. Драгоманов виклав у працях "Австро-руські спомини" (Львів, 1889-1892.-ч. I-V), "В справі Угорської Русі" (Варод.-1895.-#II), "Українські селяни під угорськими лібералами" (Всесвіт.-1991.-#12) та ряді інших. Ці, та деякі інші праці, і будуть знаходити

в центрі нашої уваги.

Михайло Драгоманов був глибоко переконаним, що Закарпаття – українська земля. Вона, на його думку, має чотири межі – західну, південну, східну і північну. Що стосується західної межі, то вона "веде через Красностав, Янів, Крешів в тому царстві, а далі в Цісарщині через Ярослав на захід Дубенка, Сянока, а звідти трохи не під самий Старий Сандеч, а од того через гори Бескиди (Карпати) мало не до Пряшева в Угорщині, а од нього до Ужгорода, Мукачева, Хуста, Сегіта до Чорногори в тім кутку, де сходяться казенні межі Галицька й Буковинська до Угорської, а звідти до Кірлі баби, на межі Угорській, Буковинській і Семигородській (Трансільванській)" (Драгоманов М. "Переднє слово" до "Громади" 1878.– Вибране.–К., 1991.–С.276–277). М. Драгоманов доводить, що всі чотири межі – це "українська земля..., де живуть такі самі мужики, як на колишній козацькій Україні по Дніпру..." (Там же.–С.276).

З лихої волі обставин, які склалися, українські громади були поділені між окремими державами. Але, незважаючи на тривалу відірваність один від одного, "люди по цих громадах, хоч і розкидані по великій країні, а все-таки стільки подібні одні до одних мовою і звичаями, як це рідко де спіткаєш по таких великих країнах світу". Драгоманов доводив, що спільність Батьківщини вони відчували завжди, а тому не дивно, що "і досі наші селяни-чорнороби йдуть на заробітки й на виселки найбільше в ті країни, по котрих здавна жили або ходили батьки їх, по котрих і тепер живуть земляки, і мало вважають на те, як поділені ті країни між царствами та начальствами" (Там же).

Тези Михайла Драгоманова про причини міграції українців у ті країни, де живуть їх брати, вірні, хоч і не повні. До цього слід ще додати такі причини масової міграції, як перенаселення західноукраїнських земель, голод, безробіття. Всі ці фактори були притаманні також соціальному становищу закарпатських українців і змушували селян залишати

місця і виїжджати у США, Канаду, на сезонні роботи в країни Західної Європи. Виїжджали переважно чоловіки. Цей процес відображений у фольклорі тих років:

Ой, Канадо, Канадочко,
Яка ти зрадлива,
Не одного чоловіка
З жінков розлучила.

Дослідник В.Усенко вважає, що з 1870 по 1920 рр. із Закарпаття в різні країни світу емігрувало близько 430 тис. чоловік. Життя русинів-українців за океаном досить повно висвітлено останнім часом у закарпатській пресі (статті М.Болдижара, М.Палінчака, В.Блискун).

У багатьох працях М.Драгоманова червоною ниткою проходить ідея єдності українських громад(земель - М.В.). Ця непорушність єдності залежала не тільки від закарпатців чи галичан. Іноземні поневолювачі робили все для того, щоб навіки розлучити їх, довести, що вони не мають Батьківщини. "...Оддавна,- писав М.Драгоманов,- усе те, що робилось на нашій землі й навколо, вело не до того, щоб міцніше звести наші громади в спілку, а щоб розбити й ту спільність, яка була сама по собі і поміж громадами...".

Українське населення відчувало приниження у всьому, зокрема в мові. Пригадаємо собі, як різко критикував М.Драгоманов Л.Алексєєва, який в двох номерах "Русского богатства"(лютий, липень 1881 р.) помістив дві статті "Что такое украинофильство?". Л.Алексєєв доводив необхідність створення якоїсь "загальнолюдської мови". Драгоманов розумів, що цей термін є тільки прикриттям шовіністичної політики царизму, яка приведе до того, що "двадцять мільйонів українців перестануть говорити по-українськи, а почнуть говорити по-польськи, половина по-російськи, частина їх, що живе за Карпатами, по-угорськи, а ті, що живуть в Буковині, - по-німецьки чи по-валяшськи...". Спільність мови, на думку Драгоманова, приводить не до роз'єднання, а до

єдності: "...На території від Верхньої Тиси в Угорщині до Кубанської області в Росії існує одна мова разом з іншими, також подібними національними ознаками, завдяки чому 30 мільйонів індивідумів можуть досить легко солідаризуватися між собою..." (Драгоманов М. Что такое украинофильство // Вибране. - С. 440-443).

Прослідковуючи концепцію М. Драгоманова про історичне минуле Закарпаття, ми не можемо не помітити певної чіткості і послідовності. Його думки надзвичайно глибокі, у них більше філософії, ніж історичності. Драгоманов вважав, що Закарпаття - слов'янська земля. Угорці прийшли на Срібну землю тільки тоді, коли тут вже йшло повним ходом суспільне життя. "Закарпатську Україну (країну, яка звалась давно Мукачівщина), - писав Драгоманов, - ще в X ст. захопила держава Угорська".

Яким було становище закарпатців під час тисячолітнього поневолення їх Угорщиною, а потім Австро-Угорщиною? У вже згадуваній праці "Передне слово" до "Громади" 1878 р. М. Драгоманов так описує становище закарпатців: "...Далеко гірше стоять наші земляки в Угорщині. Тут дуже вже давно наші люди дістались під руку панів угорських". На його думку, феодалний гніт на Закарпатті особливо посилювався у XVIII ст., коли, за словами Драгоманова, "панство угорське міцніше й густіше засіло". Багатовіковий гніт привів до того, що "загірні люди наші одбилися од нас, та й у нас так затихла думка про них, що навіть вчений складач "Истории Малой России" Бантиш писав, як темну чутку, що тут проживають люди, відомі під іменем "карпаторосів". Найголовніша мета іноземних загарбників - роз'єднати великий український народ не тільки кордонами, але відбити навіть бажання до єдності. Переслідування всього українського, навіть назви українець, привело до того, що під час перепису населення 1930 р. із 725294 опитаних записалися українцями тільки 2355, тоді як 455 тисяч записалися русинами (Чучка П. П. Поширення термінів "Україна" і "українець" на

Закарпатті та в суміжних регіонах//Тези доповідей І народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Михайла Лучкая.-Ужгород, 1990.-С.162).

М.Драгоманов звернув увагу на ще один наслідок колонізації Закарпаття - мадяризацію. Місцева інтелігенція, намагаючись уникнути переслідувань, мадяризувалась, а на думку Драгоманова, саме вона повинна була сіяти визвольні ідеї. Тим самим Драгоманов підтвердив спостереження просвітителя Я.Головацького, який відвідав Закарпаття у 40-х роках ХІХ ст. Це стосується і духовенства, яке "в ХІХ ст... підлягло зовсім угорському начальству й потроху перебилось зовсім на нове панство, майже зовсім угорське, котре й говорить між собою не інакше, як по-угорському й не має іншої думки, як жити з наших людей; та вслугувати начальству й панству угорському." Довівши, що інтелігенція і духовенство Закарпаття змадяризувались і зовсім перестали цікавитися просвітою в народі, М.Драгоманов змушений був зробити висновок, що ця місія (визволення від гніту угорських панів) буде під силу самому трудовому люду. Однак це зовсім не значить, що закарпатський народ не має своїх будителів. До них Драгоманов відносив О.Духновича, І.Раковського, О.Павловича та ін. Їх недоліком Драгоманов вважав те, що вони "змагались писати все більше попівські речі та мовою мовби то московською, як панською серед усіх руських, котрі однако ніхто в них не вмів, бо не чув ніколи. Через те писачі ті ніколи й не зігріли до своєї рушини, про котру рідко з письменних людей по тих сторонах і дума"(Вибране.-С.292).

Довготривале перебування Закарпаття на колоніальному становищі привело до затушовування визвольних змагань, і лише в 1848 році, коли почалась буржуазна революція в Австрії та Угорщині, відбулося певне зрушення. Давши характеристику тим подіям, М.Драгоманов вірно відзначив, що "мужики ж зразу стали за цісаря", а не підтримали "угрів" (повстанців - М.В.). Це пояснюється передусім їхніми "цісарськими"

ілюзіями, сподіванням одержати поля, ліси, пасовиська (Там же).

У своїй статті "Малороссея в ее словесности" М. Драгоманов наводить фрагмент з народної пісні:

Слава Богу, же нам гаразд
 Тепер сесі літа,
 Аже би наш тісар здоров,
 Та й жив многі літа.
 Бога просим за тісаря,
 Ще чес, ще години,
 Нам панщину подарував,
 Абих не робили,
 Бога просім за тісаря
 Саракі-руснаки.

Під час революційних подій 1848-1849 рр. галичани намагались підштовхнути закарпатських русинів на боротьбу. Про спільність із закарпатцями говорилося в прокламації "До братів угорських русинів", яку видала у 1849 р. Головна Руська Рада у Львові: "І ви, браття є русини, дійсні, правдиві русини як і ми, ви кров і тіло наше... Ваші предки були колись свободним народом, Вашим батькам мадяри забрали найліпшу землю і вложили на них панщину та інші тягарі і так вас давили цілих 1000 літ. Мадяри хотіли бути в краю самі, якби лише для них ту землю Бог створив... Ви й Ваш язик були зовсім понижені, бо так далеко дійшло, що вам казали ганьбитися, що ви русини. Тепер буде інакше..."

Інакше не стало. Стало ще гірше, особливо закарпатцям. Революція була потоплена в крові, і не без участі російського царизму. М. Драгоманов писав, що "...мужики тут дістали ще менше, ніж в Галичині, а згодом цісар мусів помиритися з'уграми, і пани угорські знов забрали силу по всій тій країні над нашими людьми та ще й тепер стали летішими до них...". До такого висновку прийшов і відомий російський

вчений В.І.Вернадський (1863-1945), який довів, що селянські ділянки скоротилися, а податки зросли в п'ять разів.

М.Драгоманов, на відміну від соціалістів-утопістів, які не бачили виходу з такого становища, чітко заявив: "...явно значить, що тут вже й крихти надії не може бути на що-небудь, окрім самих мужицьких громад, котрі самі по собі мусять допомогти, вибравши свою землю од чужих людей...". Він вважав, що закарпатцям необхідно бути "в спілці з сусідами, котрих доля така ж сама, як і їхня: з словаками, сербами, волохами і т.і. та з своїми братами-галичанами й у нас. Це спілка з людьми, котрим самим того ж треба, що й русинам закарпатським...".

Висновок М.Драгоманова про те, що "нашим людям найліпше: стати спільно, щоб дійти до свого, щоб жити по своїй волі на своїй землі", не втратив актуальності і по цей день. Сьогодні, як ніколи, ми близькі до того, щоб побудувати нову Україну - суверенну, демократичну, соборну. Цю місію можна виконати тільки тоді, коли ми єдині, бо в єдності - сила народу.